

ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНИМИ СІМ'ЯМИ

У статті розкриваються прикладні аспекти соціальної роботи з неповними сім'ями. Завданням даної статті є визначення форм і методів соціальної роботи з неповними сім'ями. Неповною сім'єю вважається така сім'я, в якій діти проживають з одним із батьків (частіше з матір'ю). Саме діти із неповних сімей страждають через: дефіцит уваги і спілкування з батьком або матір'ю, які відсутні; соціальну незахищеність; неможливість формування повноцінної статево-рольової ідентифікації тощо. Соціальний працівник, здійснюючи соціальний супровід неповної сім'ї, є посередником між сім'єю, школою і суспільством, захищає права дітей та їхніх сімей.

Ключові слова: соціальний супровід, неповна сім'я, соціально-педагогічні умови, статево-рольова ідентифікація.

Постановка проблеми. Проблеми неповної сім'ї є надзвичайно актуальними. Безумовно, наявність кризових явищ у сучасній українській сім'ї (деградація моральних цінностей, розлучення, позашлюбні народження дітей, правова незахищеність дітей, смертність одного із батьків тощо) є причинами порушень сімейної структури, що призводять до збільшення кількості неповних сімей та зниження рівня сформованості соціальної компетентності у дітей та молоді з таких сімей. До того ж, суттєвими факторами, що впливають на стан відносин у неповній сім'ї є: втрата історичних традицій української сім'ї щодо її формування та збереження; зміна моральних норм у сфері сімейних взаємовідносин; порушення традиційно-сімейних ролей чоловіка і жінки в сім'ї; поширення дошлюбних зв'язків; морально-психологічна невідповідність молоді до шлюбу; наявність підвищених вимог відносно шлюбного партнера; матеріально-фінансові труднощі, брак життєвих перспектив, розчарування із-за невинуватих сподівань для досягнення достатку тощо.

За даними статистики в Україні спостерігається суттєве збільшення кількості неповних сімей з неповнолітніми дітьми. До того ж, щорічно чисельність неповних сімей має тенденцію до зростання. Так, якщо у 2010 р. неповних сімей було 19% у загальній структурі сімей, то у 2014 р. цей показник збільшився до 21,5%. Найбільш поширеними явищами, що призводять до зростання кількості неповних сімей вчені називають такі як: розпад сім'ї внаслідок подружнього розлучення через зраду одного з подружжя, алкоголізм; невідповідність, неусвідомленість і безвідповідальність подружжя, коли їхній вік ледве досяг повноліття та інші.

Обґрунтовуючи соціально-педагогічні засади виховного впливу на дітей із неповних сімей ми спиралися на положення Концепції розвитку загальної середньої освіти, в яких акцентується увага на позитивній взаємодії сім'ї, школи та суспільства у вихованні дітей, створенні сприятливих умов у соціальному середовищі, яке є необхідною та обов'язковою умовою їхньої соціалізації та адаптації. До того ж, у Національній доктрині розвитку освіти передбачено зростання соціальної ролі особистості, активізація на цій основі її інтелектуального і творчого потенціалу.

Мета статті полягає у розкритті прикладних аспектів соціальної роботи з неповними сім'ями як сукупність способів соціального впливу. **Завданням** даної статті є визначення форм і методів соціальної роботи з неповними сім'ями, спрямованих на відновлення, збереження і поліпшення їхнього соціального функціонування, попередження негативних соціальних процесів.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Науковці О. Агеєва, І. Дементьєва, Т. Гурко, Н. Зубарева, М. Костенко, В. Костів, Л. Лунякова, Н. Медяний, О. Максимович, В. Постовий, М. Рубан, М. Фіцула та ін. вивчали проблеми виховання дітей у неповних сім'ях. Так, І. Дементьєва та Н. Зубарева акцентували увагу на: необхідності розробки технологій індивідуальної роботи з підлітками з неповних сімей; вивченні негативних факторів, що впливають на виховання дітей у таких сім'ях; проблемах соціальної відповідальності підлітків, які виховувались у неповних сім'ях. Зокрема, І. Дементьєва наголошувала, що одним із основних критеріїв ефективності сімейного виховання є ідентифікація дітей зі своїми батьками. Натомість М. Костенко, аналізуючи неповні батьківські сім'ї, звертав увагу на обов'язкове проведення соціальної роботи, основними формами якої вважав: індивідуальне і групове

консультування та бесіду; створення груп взаємодопомоги для підготовки та проведення дитячих дозвіллевих заходів, сімейного відпочинку на природі тощо.

Психолого-педагогічні аспекти профілактики правопорушень серед неповнолітніх (у тому числі із неповних сімей) та особливості життєвих труднощів, з якими стикаються одинокі матері були предметом вивчення у працях таких науковців, як: І. Булах, Т. Ковтун, І. Ковчина, Н. Максимова, В. Оржеховська, І. Пеша, П. Плотніков та ін.

Виокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується зазначена стаття. На підставі теоретичного аналізу наукових праць зазначеної проблематики виявлено, що соціально-педагогічні аспекти роботи з неповною батьківською сім'єю розроблені недостатньо; бракує нових технологій соціальної роботи з неповними сім'ями; не вистачає дієвих механізмів для їх практичного впровадження та оптимізації.

Результати теоретичного дослідження. Саме сім'я є тим соціальним середовищем розвитку, в якому: формується особистість дитини, її сприйняття досвіду сімейного життя, ставлення до людей, оточуючої дійсності, самих себе; закладаються основи медико-соціального здоров'я дитини; здійснюється моральне, естетичне, трудове виховання; відбувається професійне самовизначення дітей тощо. Водночас, важливо зазначити, що діти із неповних сімей страждають через: дефіцит уваги і спілкування з батьком або матір'ю, які відсутні; соціальну незахищеність і неможливість формування повноцінної статево-рольової ідентифікації тощо [2].

Неповною сім'єю вважається така сім'я, в якій діти проживають з одним із батьків (частіше з матір'ю). Однією із провідних психолого-педагогічних проблем неповної сім'ї вважається те, що дитині (із-за відсутності батька або матері) важко скласти цілісне та об'єктивне уявлення про роль чоловіка або жінки в сім'ї. Діти, які виховувались у неповних сім'ях, здебільшого, зосереджені на своїх потребах і проблемах, не усвідомлюють того, що необхідно враховувати інтереси інших членів родини. До того ж, у результаті розлучення батьків діти почувають себе не захищеними і морально безсильними, що спричиняє у них розвиток комплексу неповноцінності, часто є причиною педагогічної занедбаності, важковиховуваності тощо [1].

Закцентуємо увагу на тому, що особливо актуальною проблемою неповної сім'ї є матеріальне забезпечення. Звісно, одинока мати не може: самостійно забезпечити себе і дитину у фінансовому плані; одночасно виконувати функції матері (турбота і догляд за дитиною, приготування їжі, підтримка санітарно-побутових умов) і батька (фінансове забезпечення сім'ї стабільним заробітком, житлом тощо). Навіть одержання державної соціальної допомоги або аліментів суттєво не покращують ситуацію у неповній сім'ї. До того ж, матері-одиначки, які не працюють; матері з декількома дітьми, які працюють, але не мають житла – опиняються у дуже важкому матеріальному стані.

У цьому випадку соціальний працівник, виступаючи у ролі помічника, міг би: ініціювати виявлення матерів-одиначок, яким необхідна допомога; допомогти в оформленні документів на отримання соціальної допомоги; надати поради з метою розвитку здатності для знаходження оптимального рішення у складній ситуації та активізації внутрішніх ресурсів особистості; звернутися до відповідних благодійних фондів, які могли б надати матеріальну або фінансову допомогу як на утримання матері, так і дітей.

Доцільно зазначити, що державні органи влади, громадськість (різні фонди соціальної підтримки населення) надають першочергову матеріальну допомогу неповній сім'ї у вигляді: цільових грошових виплат на харчування і лікування; безпроцентних кредитів для придбання одягу, взуття, предметів першої необхідності тощо. Проте, така допомога не є стабільною і достатньою, надається не регулярно, а тільки у разі крайньої необхідності [3].

Зауважимо, що особливої уваги та соціальної підтримки потребують одинокі матері з дітьми до 3-х років і неповні сім'ї, в яких виховуються троє і більше неповнолітніх дітей. Надзвичайно важливо при цьому: формально або неформально виявляти та оцінювати матеріальні потреби таких сімей; знаходити можливість для матеріального і фінансового забезпечення потреб сім'ї; коректно надавати матеріальну допомогу, не принижуючи гідність матері та психологічне самопочуття дітей. Так, реальною допомогою матері у такій ситуації стане пропозиція про сприяння у пошуках роботи з вищою оплатою тощо. Отож, соціальний працівник, який опікується проблемами конкретної неповної сім'ї, повинен сприяти позитивному пошуку роботи з вищою оплатою.

Безумовно, поєднання професійної кар'єри та ролі матері або батька у неповній сім'ї також є однією із непростих проблем. Наукові дослідження свідчать, що більше 20% із них не отримують від найближчого оточення допомоги по догляду і вихованню дітей [1]. У результаті цього, мати або батько готові змінити професію, графік і місце роботи; працювати за сумісництвом, займатися надомною працею тощо, аби мати змогу поєднувати батьківські обов'язки та заробляти гроші для

утримання сім'ї. На нашу думку, здійснюючи супровід неповної сім'ї, соціальний працівник міг би для вирішення нагальних проблем клопотати у таких питаннях, як: першочергове зарахування дітей із неповних сімей до дошкільних дитячих закладів; продовжене перебування дітей із неповних сімей у вечірніх підгрупах та оформлення інших додаткових послуг для цих сімей у школі.

Додамо, що виховання дітей у неповній сім'ї певною мірою впливає на їх майбутнє життя. Так, діти, яких виховував тільки батько, більше схильні до гострих і хронічних захворювань. Це можна пояснити тим, що дитина з неповної сім'ї майже весь час проводить сама, оскільки батько багато працює, щоб максимально забезпечити сім'ю всім необхідним. Проте, дитина не завжди може самостійно організувати свій режим дня, вчасно поїсти, помитися, одягнутися відповідно до погоди тощо. У цій ситуації соціальний працівник міг би виконувати роль менеджера з тим, щоб організувати:

– продовжений день у школі, де б діти з неповних сімей могли відпочити на свіжому повітрі, поїсти гарячу їжу і приготувати уроки;

– соціальний супровід сім'ї, що опинилася в складних життєвих обставинах, на основі індивідуального підходу до сім'ї; вивчення її потреб і спільного визначення шляхів подолання проблеми.

Доцільно наголосити й на такому: якщо дівчаток виховує один батько, то у них формуються не лише зовнішні чоловічі риси, але й у поведінці дівчатка стають більш схожими на чоловіків: витривалими, сміливими, сильними, мужніми, проте жорстокими з однолітками тощо. Науковці акцентують увагу на тому, що батькові складніше спілкуватися з дочкою, ніж матері, особливо у віці 12-14 років, коли настає період її статевого дозрівання. У зв'язку з цим, дівчатка не вміють правильно доглядати за собою як за жінкою, не завжди бувають привабливими, не вміють проявляти жіночу зацікавленість до чоловіків тощо. Це відбувається тому, що у дівчаток немає наявного прикладу поведінки справжньої жінки для наслідування [4].

Водночас, неповна сім'я, в якій проживають тільки мати і син, також має проблеми щодо сприйняття хлопчиком ролі чоловіка при створенні власної сім'ї та в подальшому спільному проживанні з матір'ю, оскільки виникають труднощі із розумінням тих функцій, про виконання яких має дбати тільки чоловік. Дослідники наголошують на тому, що формування у деяких хлопчиків певних жіночих рис характеру – є наслідком відсутності чоловіка в сім'ї, оскільки мама із-за своєї необізнаності не може розповісти синові все те, що знає батько, особливо у суто чоловічих питаннях [2].

Проте, у неповній сім'ї, де проживають тільки мати і дочка, дуже часто мають місце проблеми, коли донька є свідком відносин матері з іншими чоловіками, якщо мама веде не добродесний спосіб життя. Проте, може бути й навпаки, коли через невдачі у шлюбі мати не хоче спілкуватися з іншими чоловіками. Така ситуація є також небажаною, оскільки сприяє формуванню у дочки неправильного стереотипу відносин між чоловіками і жінками, негативно впливає на створення власної сім'ї [4].

Часто буває й таке: діти, які залишилися на піклуванні одного з батьків, перебувають у несприятливому соціальному середовищі із-за того, що мати або батько страждають алкогольною або наркотичною залежністю. У зв'язку з цим, діти з неповних сімей повинні бути під постійним наглядом соціальних працівників, які здійснюють супровід сім'ї, перевіряють умови проживання дитини, визначають конкретні заходи щодо їх покращення або взагалі ініціюють звернення про оформлення дитини в інтернат тощо [3].

Важливо зазначити й те, що через порушення нормального психосоціального клімату у неповній сім'ї, більшість дітей схильні до здійснення протиправних дій. У дітей із неповних сімей часто бувають порушення невротичного характеру. Це може бути однією із причин того, що у дітей із неповних сімей частіше, ніж в інших, виникають проблеми у школі.

З метою вирішення цих проблем соціальний працівник повинен скласти програму соціально-педагогічної роботи з сім'єю дитини, в якій має бути передбачено: соціально-психологічне, соціально-педагогічне та соціально-правове консультування сім'ї для роз'яснення причин взаємного непорозуміння як у сім'ї, так і в соціальному оточенні та усунення конфліктних ситуацій у відносинах між учителями, учнями та батьками, що дозволяє сім'ї усвідомлено навчитися відстоювати свої права при подоланні труднощів дитини у школі, але при цьому не конфліктувати ні з ким. Зокрема, проведення психокорекційних заходів з сім'єю будуть сприяти: позитивній зміні самооцінки до сімейної взаємодії як у дорослих, так і дітей; усуненню причин негативних стереотипів і продукуванню доброзичливого і шанобливого ставлення одне до одного в сім'ї, в тому числі до дітей.

Важливо додати, що проведення соціальним працівником соціально-превентивного консультування сім'ї також сприяє налагодженню продуктивних видів сімейної взаємодії, усуненню

взаємного нерозуміння тощо. Водночас, соціально-правове консультування сім'ї сприяє усвідомленому відстоюванню своїх прав у відносинах з іншими людьми із соціального середовища. Натомість, педагогічне консультування сприяє подоланню труднощів, що виникають у дітей із неповних сімей у школі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Резюмуючи викладене, ми дійшли узагальнення, що соціальний працівник, здійснюючи соціальний супровід неповної сім'ї, виступає посередником між сім'єю, школою і суспільством, захищає права дітей та їхніх сімей. Соціальна робота характеризується різнобічністю соціальних впливів: з одного боку, фінансова допомога неповних сімей, а з іншого – соціально-психологічна підтримка, соціально-педагогічний супровід, рекреаційна діяльність тощо. Перспективи подальшого розгляду вбачаємо у розробці дієвих механізмів для практичного впровадження нових конструктивних технологій соціальної роботи з неповними сім'ями та їхній оптимізації.

Використані джерела

1. Докторович М. О. Формування соціальної компетентності старшого підлітка з неповної сім'ї : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 "Соціальна педагогіка" / М. О. Докторович. – К., 2007. – 21 с.
2. Клімкіна Н. Г. Формування соціальної активності підлітків із неповних сімей у навчально-виховному процесі основної школи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 "Соціальна педагогіка" / Н. Г. Клімкіна. – К., 2009. – 24 с.
3. Повалій Л. В. Специфіка виховання сучасних підлітків у неповній сім'ї / Л. В. Повалій // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Кн. 1. – К., 2005. – С. 287-291.
4. Постовий В. Г. Особливості виховання дітей з розлучених сімей / В. Г. Постовий, О. М. Максимович. – К., 2004. – 204 с.

Chubuk R. V.

APPLIED ASPECTS OF SOCIAL WORK WITH SINGLE-PARENT FAMILIES

The article deals with practical aspects of social work with single-parent families. The objective of the article is to determine the forms and methods of social work with single-parent families. Single-parent families are those where children live with one parent (usually with their mother). Children from single-parent families suffer from lack of attention and communication with their father or mother who are absent. These children feel social insecurity and inability to complete the formation of sex-role identification.

The most acute problem of single-parent families is in financial support, as a single mother cannot provide for living on her own. At the same time, she should act as mother (provide care and child care, cooking, maintaining sanitary conditions) and father (financial support, stable family income, housing, etc.). In addition, single mothers with children under 3 years of age and single-parent families with three or more minors require special social support too.

While providing support to single-parent families, the social worker should assist in such matters as priority of children enrollment to the preschool institutions, and prolonged stay of children in the evening subgroups as well as solving children's problems at school.

The social worker who works with single-parent families, should make a program of provided social and educational work, socio-psychological, social, pedagogical, social and legal counseling of such families in order to explain the causes of misunderstanding inside the family and around it. Therefore, carrying out social support of single-parent families, a social worker intermediates between the family and school, school and society to protect the rights of children and their families.

Key words: *social support, single-parent family, social and educational conditions, sex-role identification.*

Стаття надійшла до редакції 08.12.2016 р.